

УДК 342.5:002.6

Олександр Семенюк,
кандидат юридичних наук,
Служба безпеки України

БАЛАНС ЖИТТЕВО ВАЖЛИВИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИСТОСТІ, СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

У статті проведено аналіз суспільних та державних інтересів в інформаційній сфері, їх взаємобумовленості, досліджена роль права у регулюванні відносин між владою та суспільством, визначено напрями реалізації державної інформаційної політики і формування інформаційного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: інформаційне суспільство, суспільні інтереси, державні інтереси, безпека держави, доступ до інформації, правова держава.

Визначальним чинником на шляху розбудови інформаційного суспільства стає концепція вільного потоку інформації, згідно з якою громадяни мають право на доступ до будь-якої інформації про державу, її діяльність, діяльність окремих державних органів і посадових осіб, що безпосередньо сприяє прозорості державного управління. Розвиток інформаційних прав та особистісних потреб, інформаційно-комунікативних технологій сприяє розвитку горизонтальних зв'язків, змінює якісний стан громадянського суспільства, посилює механізми його самоорганізації. З'являються нові можливості з боку громадянського суспільства із встановлення меж втручання держави у приватну інформаційну сферу інтересів особистості, впровадження необхідних механізмів захисту громадян від такого втручання.

Виходячи з цього, сучасні суспільно-політичні умови висувають на перший план тезу про первинність та природність інформаційної свободи як нормального стану суспільства. Із кожним роком набирає обертів науковий дискурс щодо шляхів вдосконалення законодавства, яке забезпечує реалізацію права громадян на доступ до інформації, у зв'язку з чим до розв'язання цієї проблеми долучається все більша кількість учених та експертів, які висловлюють різні міркування стосовно модернізації українського законодавства в інформаційній сфері.

На цьому тлі висловлюються непоодинокі твердження, що «будь-які підстави

обмеження права на доступ до інформації про діяльність влади є порушенням права на доступ до інформації» [1, с. 131], адже це право «походить з існування самої правової держави та постає лише умовою, унаслідок виконання якої приписи, видані державою, можна вважати правовими законами» [1, с. 135—136]. При цьому таємна інформація розглядається як обмеження щодо інформаційної свободи. Проте державні інтереси, а також інтереси суспільства й окремої особистості потребують захисту, вимагають від держави накладати певні обмеження на свободу інформації, адже інформація може використовуватися не тільки у корисних цілях, а й на шкоду інтересам особистості, суспільства та держави.

Проблема доступу громадян до інформації та обмеження такого доступу в інтересах безпеки держави, суспільства й окремого громадянина порушується не вперше. Її розробкою займалися І. Бачило, Т. Костецька, Б. Кормич, О. Логінов, А. Марущак, О. Нестеренко, А. Одринський, І. Панкевич, Н. Петрова, С. Шервдяев та інші автори, дослідження яких не містять єдиної думки щодо співвідношення обсягів відкритої та закритої інформації в державі, а також критеріїв, за якими повинен обмежуватися доступ до інформації. Складність окресленої проблеми та необхідність пошуку компромісу між досить протилежними поглядами на це питання зумовлюють потребу в даному дослідженні.

Метою цієї статті є пошук балансу

протилежних інформаційних інтересів особистості, суспільства та держави, визначення напрямів реалізації державної інформаційної політики і формування інформаційного законодавства у цій сфері.

Відомо, що результат наукового дослідження визначається тим методологічним інструментарієм, яким користується дослідник. На нашу думку, плідним для наукового дослідження проблеми одночасного існування в суспільстві відкритої та закритої інформації може бути використання так званого принципу соціального натуралізму, відповідно до якого соціальні явища, в тому числі й інформаційні відносини, слід розглядати як такі, що мають існувати за законами природи. Як зазначає відомий вітчизняний кримінолог О. Костенко, природа є найвищим законодавцем. Це впливає з ідеї цілісності світу, відповідно до якої все, що існує в ньому, має існувати за законами природи. Вказане однаковою мірою стосується фізичних, біологічних та соціальних феноменів [2, с. 32].

Згідно з натуралістичним світоглядом, якщо існує відкрита для доступу інформація, то має існувати і закрита інформація, доступ до якої обмежено (таємна інформація). При цьому відкрита та таємна інформація представляють собою парні юридичні категорії, що визначає необхідність розглядати ці явища у взаємодії. Діалектичний зв'язок відкритої та таємної інформації обумовлює баланс інформаційних відносин, тобто звуження обсягу таємної інформації безпосередньо призводить до збільшення відкритої інформації, і навпаки — розширення кількості відкритої інформації тягне за собою зменшення обсягу таємниці.

Таємна та відкрита інформація представляють собою систему «стримувань і противаг» протилежних інформаційних інтересів. Якщо відкритість інформації створює для суб'єкта інформаційних відносин певні можливості, то таємниця виконує функцію забезпечення безпеки суб'єкта таких відносин шляхом запобігання нанесенню шкоди від несанкціонованого витоку важливої для нього інформації.

Певною мірою це пов'язано власне із самою природою права на доступ до інформації, адже в більшості випадків доконечна потреба в обмеженні реалізації прав пояснюється потребою забезпечити

суспільне благо. «Функціонування суспільства, — зазначав Ю. Тодика, — неминуче породжує ситуації, які потребують від держави обмежувати громадянські права та свободи» [3, с. 214], оскільки певні обмеження реалізації конституційних прав одних людей одночасно є гарантією реалізації інших.

У тому, що основи встановлення обмежень прав і свобод людини слід шукати у відносинах між окремим інтересом, тобто інтересом людини (індивіда), і незаперечним інтересом суспільства, впернений також М. Селівон [4, с. 41].

Політичні теорії так званого соціального контракту пояснюють, що інститут держави виник на основі колективного контракту між людьми. Люди погодилися відмовитися від частини власних свобод в обмін на гарантований державними інституціями захист від зовнішніх (зовнішня безпека) та внутрішніх ворогів (внутрішня безпека). Інститут держави, в ідеальному розумінні, покликаний забезпечити населення, що проживає у межах юрисдикції певної країни, від посягань на внутрішню і зовнішню безпеку населення.

Внутрішня і зовнішня безпека держави часто складають сутність поняття національної безпеки. Національна безпека представляє собою колективний інтерес населення, об'єднаного однією територією, спільним прагненням реалізувати власні права та свободи, а також структурою державних інституцій, здатних забезпечити колективні прагнення людей. Державні інституції часто функціонують в умовах необхідності узгоджувати та знаходити баланс між інтересами окремої людини і колективними інтересами держави. Суперечність між ними часто проявляється на рівні дихотомії: «національна безпека — індивідуальні права та свободи громадян».

Перед Україною не стоїть дилема — або безпека, або демократія. Демократія — це об'єкт захисту, а не перешкода на шляху до більшої безпеки. Звуження індивідуальних прав та свобод громадян заради безпеки у повсякденному житті — це завжди капітуляція перед загрозами. Тому вироблення нових підходів у побудові інформаційних відносин між громадянами, суспільством та державою пов'язано із необхідністю розширення меж демократії та створення реальних можливостей для реалізації інтересів

усіх членів суспільства. Вміле поєднання особистих і суспільних інтересів на основі їх тісного взаємозв'язку і взаємозалежності в практичній діяльності держави стає базою його зміцнення.

Структура життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави дуже складна. Будучи за тривалістю дії постійними і довгостроковими, вони тісно переплітаються і за характером взаємодії одночасно є частково співпадаючими, паралельними, такими, що розходяться і навіть конфронтують. Тому так актуально і гостро стоїть завдання досягнення балансу життєво важливих інтересів усіх основних суб'єктів суспільного життя [5, с. 76].

Жоден суспільно-політичний лад об'єктивно не може врівноважити інтереси людей. Завдання полягає в тому, щоб створити однакові суспільні умови або, як зараз прийнято говорити, «правила гри» для формування та реалізації інтересів усіх членів суспільства. У тісному взаємозв'язку і взаємозумовленості знаходяться життєво важливі інтереси тріади — «особистість, суспільство, держава». По суті, це і є інтереси нації в сучасному її розумінні. Національні інтереси — це сукупність збалансованих життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави.

Суспільні інтереси являють собою основу життєдіяльності суспільства, спрямованої на збереження сили держави і здоров'я його народу. Вони не формуються випадково. Кожна держава характеризується власним життєвим шляхом, має своє внутрішнє і зовнішнє виправдання і вираз. У суспільних інтересах ніби втілений спільний розум держави й народу, який дозволяє усвідомити як власну сутність і природу, так і природу й характер зовнішнього оточення. У суспільних інтересах виражена життєва потреба народу як культурно-історичної спільності в самозбереженні, у підтримці стабільності своїх основоположних суспільних і державних інститутів, у забезпеченні внутрішньої і зовнішньої безпеки держави. Потреба ця, у свою чергу, базується на геополітичному становищі держави, традиції, культурі і душі народу, його моральних цінностях, економічному устрої, тобто всьому тому, що складає опору будь-якої держави, уряду, фундамент його зовнішньої і внутрішньої політики.

З огляду на те, що політико-правові основи організації держави та принципи взаємодії державних інституцій із громадськими організаціями та громадянами закладені в Конституції, пошук шляхів розв'язання цієї проблеми слід пов'язувати із теорією і практикою конституціоналізму. Конституційний режим функціонування держави, який ґрунтується на принципі розподілу влади, є внутрішнім структурно-функціональним механізмом обмежень її діяльності в інформаційній сфері.

Принципи конституційно-правового обмеження державної влади, що склалися в рамках ліберальної традиції філософської та правової думки, отримали свій розвиток і конкретизацію в концепції правової держави та сучасної практики її існування. Правова держава представляє собою достатньо складне багатогранне явище, але, безперечно, правова держава більшою мірою здатна до самообмеження правовими законами та побудови своїх відносин із суб'єктами інформаційної діяльності на началах взаємної відповідальності.

Право слугує результативним засобом регуляції відносин між владою та суспільством, стримує свавілля як однієї, так і іншої сторони, що передбачає наявність взаємних стимулів і обмежень. Практика свідчить, що юридичний спосіб регуляції такого роду відносин найбільш ефективний і прийнятний для більшості членів суспільства. Він менше схильний до перекручування під час функціонування, його елементи загальноновідомі і виключають довільні встановлення. Крім того, прийняття самих правових норм відбувається в умовах, як правило, відкритого обговорення.

Теорія та практика українського конституціоналізму володіє значним методологічним та науковим потенціалом для вивчення проблем обмежень у сфері інформаційного обігу та вироблення оптимального підходу, який забезпечить баланс інтересів суб'єктів інформаційної діяльності в реалізації права на інформацію та охороною інформації з обмеженим доступом.

Так, Конституція України, будучи політико-правовим фундаментом суспільства та держави, слугує базою для розвитку інформаційного законодавства, встановлює основні права та обов'язки учасників інформаційних відносин, виз-

начає контури сфер приватних та публічних інтересів в інформаційному просторі. Окрім права кожного вільно збирати інформацію (ч. 2 ст. 34), Конституція України закріплює право кожного громадянина знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе (ч. 3 ст. 32), гарантує право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту (ч. 2 ст. 50), право знати свої права і обов'язки (ч. 1 ст. 57), встановлює, що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом [6].

Водночас, чітко визначаючи порядок доступу до суспільно значимої інформації, законодавець встановлює відповідні правові обмеження на такий доступ в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання правосуддя і неупередженості правосуддя (ч. 3 ст. 34) [6].

До міжнародно-правових документів, що визначають баланс особистих прав та компетенції держави у сфері інформаційних відносин, належать Загальна декларація прав людини та Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема п. 2 ст. 29 Загальної декларації вказує, що «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [7]. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод встановлює, що «кожен громадянин може бути суб'єктом таких формальностей, умовностей, обмежень або покарань, які визначені законами, необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та її територіальної цілісності, громадської безпеки, запобігання заворушенням чи

злочинності, захисту здоров'я, моралі, репутації, запобігання поширенню інформації, одержаної конфіденційно» (п. 2 с. 10) [8].

Зазначені норми міжнародних документів свідчать, що зведення державної діяльності в інформаційній сфері виключно до питань захисту національної безпеки, як це пропонують деякі вітчизняні дослідники [9, с. 71], також не відповідає сутності цього питання, оскільки коло проблем, що потребують вирішення шляхом правового регулювання в інформаційній сфері, є значно ширшим.

Висновок. *Принцип свободи інформації, в рамках якого конкурують, з одного боку, інтереси державної безпеки, а з іншого — гарантії прав і свобод людини, вимагає реалізації державної інформаційної політики і формування інформаційного законодавства України одночасно у декількох напрямках:*

— поглибленого переосмислення ролі, значення та меж діяльності держави в інформаційному просторі, її здатності вибудовувати рівноправне співробітництво з громадянами та суспільством в інформаційних відносинах;

— постійної інформаційної взаємодії між владою і суспільством, створення відкритого інформаційного простору, без якого неможливо формування демократичного громадянського суспільства;

— визначення правових та організаційних механізмів реалізації конституційних прав громадян на доступ до інформації;

— переведення максимальної кількості інформаційних ресурсів у категорію загальнодоступних;

— вдосконалення нормативної бази, що встановлює баланс інтересів держави й особистості в інформаційній сфері шляхом законодавчого визначення категорій інформації з обмеженим доступом та вироблення критеріїв віднесення інформації до таких категорій та термінів обмеження доступу;

— чіткого визначення та врегулювання на законодавчому рівні обсягу інформації з обмеженим доступом;

— забезпечення надійного захисту інформації з обмеженим доступом;

— законодавчого закріплення категорій інформації, до яких не може бути обмежений доступ за будь-яких підстав.

Реалізація зазначених напрямів у

цілому та будь-якому з них окремо представляє собою достатньо складне завдання, яке необхідно вирішувати комплексно. Існування інформаційного суспільства неможливе без створення єди-

ного та максимально широкого інформаційного простору, в якому будуть гарантовані та забезпечені рівні інформаційні права всіх його учасників.

ПРИМІТКИ

1. Нестеренко О. В. Інформація в Україні: право на доступ / О. В. Нестеренко. — Х. : Акта, 2012. — 308 с.
2. Костенко О. Злочин і покарання в контексті соціального натуралізму / О. Костенко // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2011. — № 4. — С. 31–37.
3. Тодька Ю. Н. Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодька, О. Ю. Тодька. — К. : Ін Юре, 2004. — 372 с.
4. Селівон М. Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя / М. Селівон // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 3. — С. 35–52.
5. Общая теория национальной безопасности : учебник / под общ. ред. А. А. Прохожева. — 2-е изд. — М. : Изд-во РАГС, 2005. — 344 с. (Учебники Российской академии государственной службы при Президенте Российской Федерации).
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 30. — Ст. 141.
7. Всеобщая декларация прав человека // Международные акты о правах человека : сб. док. — М. : НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. — С. 39–43.
8. Европейская конвенция о защите прав человека и основоположных свобод // Международные акты о правах человека : сб. док. — М. : НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. — С. 539–569.
9. Баранов А. Информационный суверенитет или информационная безопасность? / А. Баранов // Національна безпека і оборона. — 2001. — № 1 (13). — С. 70–76.

Семенюк Александр. Баланс жизненно важных интересов личности, общества и государства в информационной сфере.

В статье проведен анализ общественных и государственных интересов в информационной сфере, их взаимообусловленности, исследована роль права в регулировании отношений между властью и обществом, определены направления реализации государственной политики и формирования информационного законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: информационное общество, общественные интересы, государственные интересы, безопасность государства, доступ к информации, правовое государство.

Semenyuk Oleksandr. The balance of the vital interests of individual, society and state in the information sphere.

This article analyzes the interests of the society and the state in the information sphere, its interdependence, researches the role of law in regulation of the relations between the authorities and society, designates the directions of realization of the state information policy and formation of the informational legislation in this sphere.

Key words: informational society, public interests, state interests, state security, access to information, jural state.